

«սրահմամբ», եւ շատ հաւանական է այս ձեւ խորհրդակատարութիւնը մեծ դայթակողութիւն կը պատճառէ Հալէպի աղ-դայնոց մէջ: Հոս նոյնութեամբ կը դնենք սոյն արձանագրութիւնը, որ կը գտնուի հատորիս վերջին դատարկ թուղթին վը-րայ, եւ հակառակ կողմէն գրուած, իբր նշան հակառակութեան. — «Թվին ՌՃԻՆ (= 1696) Նոյեմբեր ԺԲ օրն Գ չբի. Տէր Յակոբբն, որ է նարանի, Բ. կնուք երաց մին... (երկու գիրէ, բայց չի կարգաց-ուիր) ջոկման ջրով»⁽¹²⁾:

63. Տէր Սանու (Սոնփանու) ֆիյ. — Ե-րուսաղէմի Պատրիարկ Մինաս Ամթեցիի Օրագրութեան մէջ⁽¹³⁾ (յերուսաղէմ) կը յիշուի Տէր Սանու կամ Սոնփանու քհյ. Հալէպցի որ վախճանած է 1703 Օգոստոսի կիսուն. «Լուար... զՀալպայ Սանու Երէ-ցի Աստուածածնի հինգչարթի մեռանէն: Ս. Քառասունք եկեղեցին եւ երիցունքն հանկչեցան»: Այլուր ո եւ է տեղեկու-թիւնք կը պակսին: Բաւական խորհրդա-ւոր է Ամթեցոյ յիշատակագրութիւնը: Կը թուի թէ բաւական անհանգարտ մարդ է եղած Սանու երէց, որուն մահէն յետոյ

քահանայք եւ երիցունք ազատած կ'ըլլան իր ձեռքէն:

64. — Տէր Դանիէլ ֆիյ. — 1703ին Ս. Քա-ռասնից եկեղեցւոյ դասուն մէջ կը յիշուի Դանիէլ քհյ. որ իր անունը արձանագրած է եկեղեցւոյ ներքնատան պատերէն մէ-կուն վրայ, ածուխով: Այլուր ո եւ է տե-ղեկութիւն չունինք իր մասին⁽¹⁴⁾:

(12) Յուլիան Զեռագրաց Հալէպի Ա. էջ 237 ա:

(13) Թուղթ 285 ր:

(14) Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցին իր ամ-բողջ տարածութեանը տակ ունի ընդարձակ եւ փա-ռաւոր ներքնայարկ, ուր կարելի է իջնել միայն ձախակողմեան վերջին երրորդ սիւնի (դէպ ի արեւ-մուտք) կից քարահիւս աստիճաններէ: Այս ներք-նայարկը ամբողջովին վիճափոր է, գետինը հողով լեցուած, ուր կ'երեւան 1616ին հիմնուած տաճարին վեց սիւներու հաստակուս խորիսիւները, ամբող-ջովին քարահիւս: Վէժի մէջ փորուած ու հանդի-պակաց երկու «Լիվան»ներ կ'երեւան, դեռնէն մէկ մեթր բարձր: Չորս լուսամուտներ կը հովեն ու կը լուսաւորեն ներքնայարկը, եթէ վրայի տաճա-րին յատակը սալարկող չորս դաղտի քարերը վերցուին: Կ'ենթադրեմ որ այս ներքնայարկը ա-տենօք աւելի ճոխ էր եւ յարգարուած ու կը ծա-ռայէր՝ ա. — իբր սպաստան, վտանգաւոր ժամա-նակներու մէջ պաշտանուելու յարձակմանց եւ աւարատութեանց դէմ. ր. — Ամրան հեղձուցիչ տա-քերուն՝ իբր զով ներքնատուն կաթողիկոսաց, եպիսկոպոսներու եւ քահանայից, ինչպէս սովո-րութիւն է Պաղտատի մէջ, դեռ մինչեւ այսօր:

ՀԱԼԷՊ

ԱՐՏԱՒԱՋԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Պ Ա Տ Ա Ռ Ի Կ Ն Ե Ր

ԼՈՒՍԱԾԻՐ ՇԱԲԱԹԱՑԵԱԼ ՎԱՆՔԵՐԷՆ

(Շաբ. տե'ս «Բագմավէպ» 1938, էջ 277)

Կարկառի վանք. — Քեախդէ գաւառին չըջանակին մէջ, ու Քեախդէն հինաւուրց նշանաւոր վայրը լայն չըջանակով մը ընդ մէջ Խարբերդի, Մելիտինէի, Շիրոյի, Սե-ւերեկի, Բերդաի երկարած բազուկներու վը յայտնուի Եփրատի փոռուած է, գոգին ունենալով Պէլ-Բէլ հպարտ լեռը, որ կը ախրէ, կ'ըլլէ ու կը սոնքայ այլ լեռներ

ու քաղաքներ իր պատուանդանն ընելով: Դէպ ի Հարաւ — Արեւմուտք բազուկ եր-կարած է բերդի դաշտի մը քով ի վեր, ու հոն այդ դաշտակին մէջ նշանաւոր Կառկառը, որ մասամբ լեռնադաշտակնե-րով հարուստ Պէլի կողքին ոտքերուն դէպ ի Արեւելք կուրծք տուած, համանուն բեր-դին ալ հարուստ կողերուն քամակ տուած

բազում բակերով, աւերակներու քարբակ կոյտերով ընդարձակ փոռուածքով կարծես լուռ կ'ունկնդրէ Բէլի քնարակոծ երգերը երեսուն դարերէն աւելի այդ վեհաշուք ու փառահեղ տաճարէն ու անծածք տա-ճարներէն. ու քնարը այդ Մամիկոնեան տան հոյաչէն ժայռակերտ բերդի գրկէն ու հպարտ գլխէն կարծես կը թրթռայ ցարդ, անցորդն ու ճամբորդը, եւ դիտողը լեցնելով հիացումով ու ապշումով, հո-դեակներ ալ ասղնտելով. սակայն վարը բողբոջին դադրած են երբեմնի ճոխ ու չէն բաղմամբարդ Կառկառի քաղաքին երգն ու բանդիւնները, ու վանքին ալեւուները ու սաղմոսերգները վեր Երկնքին ուղղեալ. հիմակ այս բակ տեղերուն ու աւերակնե-րուն մէջ վուվուներն են բուրբուն՝ հինա-ուրց անցեալ փարթամութենէն չէն չող փառքերէն կէս երկոտասանեակ մը... աւերակոյտերու գլխուն այժմուս Կառկա-ռի տունները, որ անցած փեթակի մը պէս կը տղայ ու կը բղայ: Երկինք ցցուած Բէլը՝ մեծ հսկան՝ չորս ծաղերու նայող ահեղ կեցուածքով, առաւել իր ահեղ վիթ-խարի արձաններովը գլխու պտոյտ տուող ահալնութիւնով, կրանիթ լանջերուն գու-րի ու մուրճի հարուածներովը ու սուր գրիչներով, հին շատ հին դարերու մեծու-թիւնը, արուեստը ու այդ գիտութիւնը, որ ներկան կը դարմացնէ ու պիտի դար-մացնէ, տիրողներու գոռող հրամաններն ու յաղթանակներն են, որ չորս ծաղերու կը պատգամեն իրենց ամպածրար գլխովը: Բեւէն 9-10 ժամու հեռաւորութեան մը, Իսկ Մելիտինիէն 12-16 ժամու, մինչ Բեախդէ, ու Բեախդէն 5-6 ժամով Կառ-կառի քաղաքատեղին, վանքը ու բերդը: Այն վեց ժամուան չըջանակին մէջ կան շատ մը գեղեր՝ որոնց մէջ կը բնակին հայ, ասորի ու քրիստեւ, որոնք երեք լեզու-ներն ալ իրենց մայրենի լեզուին պէս կը խօսին անսայթաք:

Մինչեւ Կառկառ երկարող ճամբուն կի-սուն ալին կայ ասորիներու մեծ վանքը Ս. Սիմէոն, որ երկարաձիգ հսկայ քար ամբարտակի մը ոտքերուն Եփրատի ճիշտ

ափերուն Սեւերիկի դէմ: Դարերով կեցած է անցեալին ունենալով մեծ համբաւ ու հռչակ ամենով ակնբախ: Դժբախտաբար քիչերն են որ կըցած են երթալ ցամաքի ճամբով այդ հռչականուն ուխտավայրը, երբ քարայծի մը ճամբայ մըն ալ չկայ, այլ պէտք է ունենալ ընկերներ եւ սրտոտ անվախութիւն մը, որպէս զի պարաններով վար կախեն ուխտաւորը՝ վանք իջնելու համար, ուր քիչ ալ չէ եղած վտանգը...:

Կառկառի ճամբուն վրայ է Նառնջայ գիւղը. գիւղացին Կառկառէն հոս է գաղ-թած եւ այլ գիւղերու մէջ ցրուած, մինչեւ 2-3 օրուան ճամբայ քաղաքներ: Գաղթող-ները Կառկառի աւերումէն վերջն է որ ապաստանած են մօտակայ գիւղերը Վէյ-սիէի, ու քիչ մը հեռուն Ատրեամանի ճամ-բուն մէջտեղերը գտնուող Քոյուկի եւ այլ պոյպէկիներու (քիւրտ աւատապետներու) հովանաւորութեան տակ, եւ դարձած են մարապաներ (տարապարհակ աշխատող-ներ): Նառնջայ գիւղացւոյն Դանիէլ էմի-րն՝ մեծահամբաւ զիտնականն եղբորը վաճառական Առաքել աղային տունը կի-ջեանինք: Դանիէլ էմիրն հին ու նոր Կառ-կարանը բերնուց գիտցող, տօն ու տաղա-ւար առանց օրացոյցի անսկալ գիտցող, պահ, ծոմ, աղօթք խստիւ բռնող ու կա-տարող, ու օրն ամբողջ Սուրբ Գրքով անցնող 70 տարուան ծերունի մըն էր. ծե-րունի մը որ անփոթ ճակտով մը կը պար-ծենար. կ'երիտասարդանար երբ յուզու-մով, ալխոտով իրենց Կառկառէն փախուս-տը կը պատմէր եւ անվնաս ազատելուն միշտ փառք կու տար, թէ եւ վրայ տուած ամէն ինչ ու հարստութիւն, ու մաղապուր պրծած քաղաքին վրայ խուժող հրոսակնե-րէն՝ այլալեզու այլալեզուններէ: 1850ական թուականներուն է տեղի ունեցած վերջին աւերը, ուր 3-400 տուն բնակչութիւն կայ եղեր: Իսկ իր մեծ հօրմէն լսածը, ան ալ իր հօրմէն, մեծ աւերումը ԺՁ դարուն տեղի ունեցած ըլլալը սրտամորմոք կը պատմէր, ինչպէս վանքինն ու բերդինն ալ: Դանիէլ էմիրն յուզումը չէր կրնար ծածկել ու կ'ըսէր. «Ի՞նչ քաղաք, ի՞նչ

վանք, վա՛խ, հազա՛ր վախ, անօրէններ՝
ըր...» :

Իրենց հետ վեր առած մասունքի պէս
պահած երկու արկղ զբերում վրայ կը
գուրգուրար որպէս անգին հարստութեան
մը վրայ. անգամ մը ուղեցինք աչքէ ան-
ցընել. մագաղաթեայ ու թղթէ ձեռագիր
գրչադիրներ. մէկ քանին քրքրուած էին,
միւսները անաղարտ մնացած, հինգ վեց
դարերու օծութիւնը դուրս կը բերէին.
ոմանք ցեցոտեր էին, մագաղաթներն ալ
դեղնոտած եւ պահպանակներու ներսի
կողմի փակցուած ու առաջին թերթը
կազմած հաստ երկաթադիր մագաղաթնե-
րը մզլոտած էին :

Թղթէ գրչադիր Աւետարանի մը մէջ յի-
շատակադիր մը կար կէս ընթեռնըլի Յա-
կոբ մեղաւոր սուտանուն գրչի մը կողմէ
գրուած, քանի մը տարիներու մէջ աւար-
տած, թուականն ալ անընթեռնըլի միայն
Ռ — Ն ի վան... Կ. Ածն : Ոչ այնչափ փոք-
րադիր աւետարանի մը մագաղաթը շատ
նուրբ ողորկ, դեղնոտած, պատկերները,
լուսանցքներու ծաղիկները, թռչնադերը
ցոյց կու տային տասնեակ դարերու գործ,
զծուածք եւ գրուածք. իսկ յիշատակա-
րանը մասամբ աւրուած. ստացողն է ե-
ղած քաղաքին իշխանաւորին մէկը : Ասոնց
եւ նաեւ Յայսմաւուրքի մը եւ ուրիշ մե-
ծադիր թղթէ աւետարանի մը եւ քանի մը
փոքրերու յիշատակադերը թէ եւ գրի
առի, բայց դժբախտաբար անոնք ալ չա-
բաթացեալ եղան : Վերեւ գրուածները
շատ ազօտ յիշումով մըն է որ գրի առի,
երբ երեսուն չորս տարիներ անցած են :

Դարձեալ հպարտանքով կը խօսէր Դա-
նիէլ Էմին՝ թէ վանքը հռչակուած կղերա-
կաններ ալ տուած է, որոնք մինչեւ կաթո-
ղիկոսութեան բարձրացած են :

Դանիէլ Էմին աւանատեսի եւ մեծ հօր-
մէն պատմուածքներէն, եւ գրչադիրներու
զոյութենէն բացարձակապէս Կառկառ քա-
ղաքին գոյութիւնը, ինչպէս եւ վանքին
հռչականուն ունեցած ըլլալը եւ որով
միաբանութեան մըն ալ գրին ու գրչին
ծառայած ըլլալը յայտնի կ'ըլլայ :

Երբ Դանիէլ Էմին պահանջեցի որ այս
գրքերը զրկուին Մելիտինէ կամ Սիւս, խե-
լօք հեղուկ ծերուկը խկոյն ծառացաւ ու
ըսաւ թէ ո՞ր օր, կամ ո՞ր տարի թեմա-
դրուները իրենցմով հետաքրքրուած են.
տարիներով ոչ եկեղեցի եւ ոչ ալ դպրոց
ունեցած են. եւ այդ աւերումի օրերուն...
ոչ մի օգնութիւն, ու երեսի վրայ այսպէս
ձգուած ենք... «մէկ թուղթի կտոր իսկ
չեմ տար» — եղաւ իր պատասխանը :

Երբ Կառկառ կը մտնէր առաջին ան-
գամ՝ երկու ցած բլրակներու մէջտեղէն,
ուր ժամանակաւ հսկայ դռներ դրուած են
եղեր, ինչպէս երկու բլուրներու ոտքե-
րուն որ իրարու այնչափ մօտիկ դռները
բռնող ձօղիկներու կտորներ մէջ մխուած
եւ սեմի հետքեր կան, դէպի աջ անմիջա-
պէս Հայադրիւնն է որ կը ցայտէ զուլալ,
վճիտ, սառնորակ ջրով. ճամբուն տակն
ու վրան ընդարձակ բակտեղիքն են ու կոյ-
տերը դեռ տուններու հիմերովը ու բոլո-
րակներովը յայտնի. այս աւերակ տեղե-
րու տարածութիւնը կէս ժամու երկարու-
թիւնը ունի. լայնութիւնը ալ աւելի :

Ձախին ամենավերջին կէտին ընդարձակ
դերեղմանատեղին է, լի դերեղմանաքարե-
րով, ոմանք կոտրած կոտրտած, եւ հողե-
րուն մէջ կիսաթաղ, ոմանք բոլորովին
անաղարտ. բայց մեծամասնութեամբ քոս
ու քարաքոս կապած, հազիւ կարելի է
գտնել նոր մնացածներ՝ որոնց վրայ իւ-
րաքանչիւր արուեստաւորին գործիքները,
խաչեր, ու խաչքարեր կան կղերին յա-
տուկ : Գերեղմանատեղիքին մօտիկը չա-
բաթացեալ վանքին բաւական տարածուն,
զատուած աւերակոյտն է, որոշ յայտնի
չըջանակով մը, շատ աւելի աւերուն ու
քայքայուն. չըջանակին մէկ անկիւնը դեռ
յաղթ կանգուն միայն մատուռը մնացած
է : Հնամենի շինուածքով, հաստ կողերով,
նեղ ու երկայն պատուհանիկներով, կա-
մարակապ ու կոփուն քարերով. դուռը իր
տեղը կոնակի վրայ բաց, փոքր ու հաստ-
կող սեպերով, երկաթէ թափցուի մը հան-
գոյն դարերէն կը խօսի. ասկից հինգ վեց
սանդղամատերով թէեւ քրքրուած վարը

մուտ կը գործուի եկեղեցւոյ մէջ, ուր չորս
պատերէն զատ բան մը չէ մնացած. սեղա-
նին մասը յատակին հաւասարած է :
Քճճուած պատերուն մէջ լի են բոյներ
թուշուններու, իրենց ճուղղիւններով ա-
ղօթատունը լեցնող. դրան ներսի մուտքին
քովիին է վայրէջքը անաղարտ մնացած
սանդղամատերով, ուր կը գտնես ամբող-
ջութեամբ բազմաթիւ ոսկրոտի եւ շիր-
մաքարերու կոտրտուք, եւ խաչեր ու խաչ-
քարեր ամբողջ, ոմանք ալ ցրիւ եկած
ասղին անդին : Մատրան ճիշտ կողքին ու
դարձած սեղանին ետեւը շիրմաքարեր կան
կուշտ կշտի աւերուն վիճակով, եւ հազիւ
մէկ քանի վրայ հազար դժուարութեամբ
կը նշմարես կնդուղներ, խաչ փորուածք-
ներ ցցուն, եւ շիրմաքարի մը վրայ եպիս-
կոպոսական արտախուրակի մը վերի մա-
սը, ուրիշ մէկին վրայ խաչ մը խոշոր եւ
յիշատակադրի մը քոսացած անընթեռնըլի
մէկ քանի գրերու շարքը :

Բակէն քիչ մը վարօք պարտէզին տեղն
է կոճղացած հաստաբուն ծառերու, թղե-
նիի, ձիթենիի, կաղնիի. անպտուղ, ան-
հրապոյր աւերի շեղջ մըն ալ ասոնցմով
կուտակուած է. պարտէզի մուտքին աղ-
բիւր մ'ալ ցամքած, կիսակործան բոլոր-
տիքը ճախճախուտով : Քաղաքին ու վան-
քին աւերները մէկ ժամէն աւելի չըջելով
դէպ ի վեր բերդին կողին կապած Կառկառ
զիւղը կ'ելլենք : Վեց տնուոր հայութիւն
մը դուտ միայարկ տուններուն մէջ որպէս
պահապան հարուստ այս աւերակներուն
ու բերդին օրերնին է որ կը քաշկռտեն :
Միակ տունը որ բարեկեցիկ էր՝ Պետրոս

Էմինն էր. սա ահնառու պարագայ մըն
էր, ամէն զիւղին մէջ Պետրոս անունով
անձ գտնուիլը. Էմին արուեստով ներկա-
րար էր եւ համբաւեալ, ինչ որ իրեն կը
քաշէր մօտակայ զիւղերուն առեւտուրը.
բաւական բանդէտ էր, առոյգ ու ժիր
վաթսունոց մը, կրցանք շատ մը լաւ տե-
ղեկութիւններ քաղել այս աւերակ հնու-
թիւններէն, որով Դանիէլ Էմին պատ-
մածներուն ճշտութիւնը եւ նոյնութիւնը
կը հաստատէին. կէտ առ կէտ նաեւ այն
դանդառները Դանիէլ Էմինն՝ թէ մինչեւ
ցարդ իրենցմով ու այս հնութիւններով
չեն հետաքրքրուած : Պետրոս Էմին ալ մեր
առջեւ դրաւ երկու արկղ եկեղեցւոյ ճոխ
զգեստներ, Ս. Խաչեր, արծաթապատ
Աւետարաններ, սկիհ, քրօցներ, բուրվառ,
արծաթապատ վախա, սաղաւարտ, կա-
մարներ արծաթեայ եւ ոսկեղօծ, որով
250 տարուան հնութիւն եղած ըլլալին կը
յայտնուէր. եւ ծանրադին եպիսկոպոսա-
կան զգեստ մը, զոր Գաղէզ Արթին ամի-
րան նուիրած է 1812-ին Կառկառի Ս. Եկե-
ղեցւոյն. թանկարժէք հնութիւն մը :

Նման Դանիէլ Էմինն այս եւս չուղեց
որ թեմադրուի կամ Սիւս զրկուին : Դժ-
բախտաբար ասոնք եւս կորստեան մատն-
ուեցան : Միայն մնացած յիշատակ մը
նշանաւոր Կառկառ քաղաքէն վանքէն ու
բերդէն՝ աւերակներ, եւ սակայն միշտ
կանգուն՝ հայ մտքէն ու արուեստէն, ու
ճարտարապետութենէն եւ անմեռ հաւատ-
քէն զլուխդործոցներ :

ԳԵՈՐԳ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՐՄԱՆՆԱՆ

